

האמת חוזרת לאופנה

אליעזר מלכיאל

"הדמיון רואה במציאות יותר ממה שגלוי במראיתה החיצונית, ובראיית הדמיון מעורבים יצירתיות וחזון. אך יצירתיות אין פירושה פריקת עולן של המציאות ושל האמת". אליעזר מלכיאל צועד בעקבות "דיוקנה של גברת" להנרי ג'יימס כדי להוכיח שבפוסט-מודרניזם פיעם "ניצוץ של קדושה" שהוחמץ

בה תפישה ייחודית של "מציאות", תפישה טעונה מאוד מבחינה פילוסופית – אינה חידוש של הפוסט-מודרניסטים; יש לזקוף אותה ואת בירור השלכותיה העמוקות על מושג המציאות לזכותו של הגל (1770-1831). אך הפוסט-מודרניזם גייס תובנה זו לערעור רדיקלי על מושג האמת, והחמיץ בכך את דקויותיה. זהו חטאו הגדול של הפוסט-מודרניזם, שהוא מטשטש את ההבחנות בין אור לחושך, בין טוב לרע, בין אמת לכדיה. ניצוץ הקדושה – התפקיד היצירתי-טרנספורמטיבי שעשוי להיות להכרת המציאות – לא זו בלבד שאינו רוחה את ההבחנות הקריטיות האלה, אלא אף מניח אותן. פנים רבות למציאות, והיא "זולשת" מעבר לכל צדודית שהיא מפנה למבט מזדמן; היא גם

אני מקדיש מאמר זה בהוקרה ובהערצה למריה-קריסטינה אג'רס ולרגולה טנר, בעלות חזון

יצוץ הקדושה שפיעם בפוסט-מודרניזם הוא התוכנה שהכרת המציאות היא פתח לשינוי המציאות, ושינוי הכרה כשלעצמו הוא לעתים כבר שינוי של מציאות; עצם אופני תיאור המציאות תורמים לעיצובה. תובנה זו – שמובלעת

ד"ר אליעזר מלכיאל מלמד פילוסופיה באוניברסיטת בן-גוריון, בבצלאל ובטלמה

עם כל הערך שניתן לייחס לאמת, לאמתיות... הרי בגדר האפשר הוא שלגבי החיים כולם יש לייחס ערך עליון יותר, יסודי יותר, למדוסה... ועדיין אף בגדר האפשר הוא, שכל עצם ערכם של הדברים הטובים הם הוא דווקא בכך, שבאיזה אורח מצודד הם מקורבים, מקושרים, קרוסים ממש בכל אותם הדברים הרעים, המנוגדים להם לכאורה; ואולי בסופו של דבר אף זהים עימם ניסחה



"השמים נראים מאיימים": האם זה מתייחס להוזה או לעתיד? ויטהגנשטיין

"ראלף זכר מה שאמר לאביו בדבר רצונו לאפשר לה לעמוד כדרישות דמינוה. הוא עשה כן, והנערה ניצלה תפנוק זה עד תום" (שם).

המציאות טופחת על פניה של איזבל. ה"גירסה המשופרת" שברחה מלבה – הנארטיב שלה – היתה כרות ולא יותר. הטרגדיה של איזבל – הכאב, הייסורים והסבל – מעמידה אותה ואותנו על "כוח הדין" של הממשות ועל הסכנה שבטשטוש הגבולות בין האמת לבדיה.

כמובן, נצחון האמת על הבדיה אינו בהכרח טראגי והאמת אינה תמיד מרה. גילוי העובדות לאשורן משמיט את הקרקע מתחת לתביעותיו הלא-צודקות של השקרן; הגילוי חושף את דימויו העצמי של הצדקן כהונאה עצמית. הדמיון הפורח באוויר עלול להיות כר פורה להאשמות שווא, לעלילות נתעבות, לזימרות סרק.

במקרה השכר של איזבל, כמו גם במקרים משמחים יותר של ניפוח בועות אשליה והונאה, מתגלה שבניגוד ל"נארטיב-העל" הפוסט-מודרניסטי – שלפיו אין אמת, יש רק פירושים ונארטיבים המייצרים 'עובדות' בתוך מעגל בועתי פנימי – ערכי אמונה ורגש אינם (מטבעם) סגורים על עצמם ומוגנים מהפרכה. הם עלולים להתנפץ אל חופיה של המציאות. המציאות, שלא כגירסת אותו "נארטיב-על" פוסט-מודרניסטי, איננה "מכוננת או מיוצרת על ידי נארטיב אוטונומי; כל המערכות האנושיות (של אמונות, דעות, וכו') מתייחסות אך ורק לעצמן ולא לדבר-מה מעבר להן. המערכות היחסיות מייצרות, במידה רבה, את העולם; בקיצור, העולם אינו אחד, והשאלה נשארת תמיד: איזו אמת, איזה טבע, מציאות של מי?" (מתוך הערך "פוסט-מודרניזם" באנציקלופדיה לפילוסופיה; Rotledge, London, 1998), אלא היא הנה קנה-מידה בלתי-תלוי להערכת הצלחתו או כשלונו של הנארטיב שמתיימר לייצגה בנאמנות.

(לביקורת יותר שיטתית של הפוסט-מודרניזם ראו את מאמרי "על ביקורת, זהות והונאה עצמית: עיון ב'עבודת ההווה – מסות על תרבות ישראלית בעת הזאת' מאת עדי אופיר", אלפיים, גיליון 24, עם עובד, תשס"ג).

"גולשת" מעבר למראיתיה הרגעית ומשמשת הזרמנות, אתגר, כר לפעולה, לרמזים. לפענוחה של המציאות נדרשות אפוא היענות ויצירתיות. אבל פענוח ראוי לשמו הוא אמיתי, קולע, נאמן למציאות, ולא מיגדל הפורח באוויר. להבהרה ולתזכורת בדבר ה"מקום" האנושי הזה ("עבודת הפילוסוף היא באיסופן של תזכורות לתכלית מסוימת"; ויטגנשטיין, "חקירות פילוסופיות", תרגמה עדנה אולמן-מרגלית, מאגנס, תשנ"ה, עמ' 127), אומין אתכם להפליג עימי על כנפי הדמיון: טיול במחוזות הדמיון הספרותי, שעניינו כוח הדמיון, הטיול הוא בעקבותיה של מרתה נוסכאום, פילוסופית אמריקאית שחנתמה ניכר במאמר כולו. לבד מהמובאות המפורשות, ראו את הפרק השני, הנפלא, בספרה "Poetic Justice" (Beacon Press, Boston, 1995) ואת ניתוחה ל-"Golden Bowl" של הנרי ג'יימס בקובץ המאמרים "Love's Knowledge" (Oxford Press, London 1990).

איזבל ארצ'ר, גיבורת "דיקנה של גברת" של הנרי ג'יימס (תרגמה אסתר כספי, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ח), מעוררת באישיותה המקסימה את ראלף בן-דודה לשכנע את אביו הנוטה למות להוריש לה הון ולהופכה לעשריה. ראלף המוקסם משתוקק לדאות מה היא תעשה מעצמה ומחיה. לעושר יהיה כאן תפקיד חשוב: "אני קורא אדם עשיר, כאשר ירו משגת לעמוד כדרישות דמיונו" (עמ' 158), אומר ראלף לאביו. בין סגולותיה מעוררות הערצה של איזבל נמנה גם כוח הדמיון העשיר שלה, בעל התעוזה. אלא שהברכה נהפכת במהלך העלילה לקללה, וממיטה טרגדיה על ראשה של איזבל. עושרה הוא חוליה קריטית בשדרת ההתרחשויות שמוליכה לנישואיה עם אוסמונד, אדם מושחת ואנוכי, שחייה במחיצתו אפופים באופן תמידי "ערפל קודר וקר" (עמ' 447). הברכה אשר הופכת לקללה אינה רק ברכת העושר אלא גם ברכת הדמיון, שגם הוא משחק תפקיד הרה-אסון בהסתבכותה. כוח הדמיון המופלא שלה, שעורר את דמיונו של ראלף ("דימיתי אותך ממריאה אל מרומי התכלת – מרחפת באור הזוהר"; עמ' 292) וגרם לו לרצות "להפיח רוח במפרשיה" (עמ' 158), הכי אותה גם לשגות בדמיונות באשר לטיבו של אוסמונד. "אופייני להפליא היה לגביה", מהרהר ראלף בשעה שנסיונותיו להאיר את עיניה עולים בתוהו, "כי משברתה מלבה גירסה משופרת של ג'ילברט אוסמונד, אהבתו לא על יתרונותיו האמיתיים, אלא על עצם מגרעותיו, שהלבישה אותן באיצטלות-יקר" (עמ' 294). באותו מעמד, בעודו נתקף חולשה וכוש מעצמו,

משל,

שמלך אחד הניח אוצר

גדול במקום אחד, וסבב באחיות

עיניים כמה וכמה חומות סביב

האוצר וכשבאו בני-אדם לאלו החומות,

נדמה להם שהם חומות חמש, וקשה

לשברם וקצתם חזרו תכף, וקצתם שברו

חומה אחת ובאו אל השנייה ולא יכלו

לשגרת, וקצתם שברו יותר ולא יכלו לשבר

הנשארים, עד שבא הנסלך, אמר: אני

יודע, שכל החומות הם רק באחיות

עיניים, ובאמת אין שום חומה כלל,

והכל לבטח עד שעבר על כולם

רבי נתמן מברסלב

השאלה

אם אמת אובייקטיבית

יכולה להיות מיוחסת

למחשבת אנושית... היא שאלה

מעשית. בפרקטיקה, אדם חייב

להוכיח את האמת, כלומר, את

המחשבות ואת העוצמה, את הנוכחות

של מחשבתו בעולם המעשה.

הפילוסופים רק פירשו את העולם,

בדרכים שונות; אך העניין,

בעצם, הוא לשנות אותו

מארקס



כפי שעולה ממהלך הסיפור, תוצריו של חינוך כזה אינם לוקים רק בליקויי אופי (על השאלה המתחננת "היש לב בקרבך?"), עונה פאר החינוך המושלם של גרדגריינד, ביצור: "מחזור הדם, סר, לא היה יכול להתקיים כלי לב. שום אדם, סר, היודע את העובדות שקבע הרווי בנוגע למחזור הדם, לא יטיל ספק שיש לב בקרבי"; עמ' 256). בהעדר דמיון, הם אינם מסוגלים להבין את פשרן של מחוות אנושיות, של הבעות פנים, של גוני קול. הם נתקעים בחיצוניותם של הדברים ואינם חודרים למשמעויותיהן העמוקות של הסיטואציות האנושיות. אביה של סיסי נעלם והלך לו, והיא פורצת בבכי קורע לב שמבטא את עליבותה ועזיבותה, כמו גם את אהבתה לאביה ואת חרדתה לו. איש העובדות "שפקעה סבלנותו, נכנס בעוכר הקורה. 'שמעו' נא, אנשים טובים', אמר, 'הרי זהו בזבוז זמן לריק. הנערה צריכה להבין עובדה זו כהווייתה. היא יכולה לסמוך על דבריי... שמעי, מה שמך! אביך התלק לו - נטש אותך - שוב לא תראי אותו כל ימי חיך'" (עמ' 37). גסות הרוח שמפגין איש זה אינה רק מפגן של אופי לקוי, אלא גם של ראייה לקויה. הוא חסר רגישות להיבטים של הסיטואציה שנגלים לעיניהם של אנשים פחות "עובדתיים" - אנשי הקרקס הנוכחים באותו מעמד. "כל-כך לא הלך לבס אחר עובדות כהווייתן, וכה הפליגו בניוונם מבחינה זו, עד שלא זו בלבד שלא התרשמו מיסוד השכל הישר שברבריו, אלא אף התרעמו עליהם עד כלי רי". ה"עובדתיות" הנזכרת כאן היא אטומה, חסומה וחוסמת; היא חסומה מפני האופקים שמתוכם הסיטואציה מקבלת את משמעותה העמוקה. משמעות זו צפונה באפשרויות הגלומות בסיטואציה, בהתפתחויות שאליהן היא רומזת ושאותן היא פותחת. התביעה הנחושה לראות ולהבין "דברים כהווייתם" חונקת ומרדדת את הדברים ושמה אותם בסדר של הנתון הפרוט מאופקיו. כדי לחשוף את הממדים הנוכחים-נסתרים האלה צריך סבלנות, צריך פנאי; צריך להניח להם לבלב ולהפציע. התמיהה, ההשתאות, הדמיון, בחריגתם מן הנתון המיידית, הם שמאפשרים לו (עצמו) לדבר, להתפענה, להסגיר את סודותיו.

בהתייחסותה לתפקיד הדמיון ביצירה זו של דיקנס, אומרת מרתה נוסבאום:
 "דמיון (fancy) הוא היכולת לראות דבר-מה כדבר-מה אחר, לראות דבר-מה כדבר-מה אחר... אפילו בתו של גרדגריינד, שטיפוחה של יכולת זו נשלל ממנה, רואה צורות באש, מטעינה

אבל, כפי שנרמז גם בתיאור דמותה של איזבל, הדמיון אינו קללה מעצם מהותו. הדמיון אינו מייצר רק בדיות. יש לדמיון תפקיד חיובי כחשיפת האמת, ותפריט עובדות נוקשה מדי וחסר דמיון עלול גם הוא לסלף ולהזיק. המחשה ספרותית נוקבת, וגם משעשעת, לאופן שבו חשך בכוח הדמיון מוליד תמונה מעוותת של המציאות, מגולמת בשיטת החינוך של מר גרדגריינד ב"ימים קשים" של דיקנס (תרגמה אסתר כספי, עם עובר, תל-אביב, תשל"ל). "עליך להתנער לחלוטין מן המילה דמיון, להתנכר לה כליל", אומר הוא לסיסי, בת הלולין המגיעה לבית-ספרו מהקרקס, מחוץ הדמיון הפרוע. בהתאם לשיטת חינוך זו, "אין להדביק לחפץ כלשהו, בין שהוא משמש לתכלית תועלתית או לנוי, דבר שיש בו משום סתירת העובדות. איך מהלכת על פרחים במציאות, מכאן שאין להלך על גבי פרחים בשטח. איך רואה ציפורים ופרפרים נדירים נוחתים על כלי החרסינה שלך, מכאן שאין לצייר פרחים או פרפרים נדירים על כלי החרסינה שלך. מעולם לא פגשת ארבע-רגליים המטפסים על הכתלים, מכאן שאין לצייר ארבע-רגליים על גבי כתלים" (עמ' 10).

ואכן, עולמם של ילדי גרדגריינד נקי מהפרזות וממשוגות הדמיון: "אף אחד מצאצאי גרדגריינד לא דימה מימיו לראות פני אדם בירח, הם למדו על הירח קודם שלמדו לדבר כהלכה. אף אחד מצאצאי גרדגריינד לא שינן מעודו את הפזמון הנואל: 'צנץ, צנץ כוכב נאה/ עד מה לטיבך אשתאה!'. אף אחד מצאצאי גרדגריינד לא ידע מעולם השתאות כזאת... אף אחד מצאצאי גרדגריינד לא דימה מעולם לראות כפרה הרועה באחו את הפרה המפורסמת מעוכת הקרן, 'שנגזה ת'פלב שנגש ת'תול שטרף ת'עכבר שכרסם ת'דגן', או את חברתה הנודעת ממנה, שבלעה את אצבעוני. מעולם אף לא שמעו על דמויות מהוללות אלה, ולא הכירו את הפרה אלא כארבע-רגלי אוכל עשב ומעלה גידה" (עמ' 12).

הם לא ידעו מעולם השתאות, שכן ההשתאות מזינה את כוח הדמיון וניזונה ממנו. מזונם הרוחני של ילדי גרדגריינד הוא אסטרונומיה, (וכן "תורת הכתיב והגזירה, התחביר והמשקל, הביוגרפיה, גיאוגרפיה וקוסמוגרפיה כללית, ערך משולש מורכב, אלגברה וכו'"; עמ' 11), ואלה אינם מניחים מקום להשתאות בדבר טיבו של הכוכב. מר גרדגריינד מודה לסיסי: "עובדות, עובדות עובדות", "עליך להיות מודרכת בכל דבר על-ידי העובדות... הווה אומר, עובדות; הווה אומר, טיב טעם" (עמ' 10).

[החוויה]

היא מחשיה רק במידה שהיא תנועה של הצבה עצמית, או המיצוע של עצמו עם היעשותו לאחר. היא השליליות הפשוטה והטהורה, שמתוך כך היא זכות השבה ומעמידה את עצמה, ולא שום אחדות סקודית או בלתי אמצעית בתור שכזו
הגל

תנועתה זאת של התודעה העצמית הוצגה עד עתה רק כתנועתה של התודעה העצמית האחת, אך (למעשה) היא פעולתה והיא פעולת הזולת בעת ובעונה אחת. שכן, הזולת גם הוא עצמאי: הוא סגור בתוך עצמו ואין בו שום דבר אשר אינו באמצעות עצמו. לפיכך אין ביכולתה לעשות לו מאומה אם אין הוא עצמו עושה בעצמו אותו הדבר שהיא עושה לו. מה שחייב לקרות הוא בדיבצות דק עלידי שתיהן
הגל

לעצם הפירוש שדימתה לעצמה יש פירוש אחר שאותו לא דימתה:

"אמורה היתה לראותו כפי שראה את עצמו — ראש וראשון ליפיי הנפש באירופה. כך אמנם ראתה אותו בתחילה, וזה אכן הטעם שנישאה לו. אך משנפקחו עיניה לראות מה פירוש הדבר, התעשתה. לא לכך התכוונה" (עמ' 361).

פענוח נגזרו של אוסמונד

כאמור, כוחו של הדמיון בכך שהוא אינו נתקע במראית הדברים החיצונית; הוא הולך אל מעבר למראיתם החיצונית ומשלים את החסר, אותו חסר שנרמז בחיצוניות הדברים והוא הוא פשרם וסודם. אך דמיונה של איזבל תעתע בה: על יסוד רמזי הדברים שראתה באוסמונד — ואכן ראתה — היא השלימה תמונת שלם שלא תאמה את האופקים האמיתיים אשר נותנים פשר לאישיותו. התעתוע, חשוב לציין, אינו בעצם ההשלמה שעל דרך הדמיון; פענוח סודו של אוסמונד, ושל בני-אדם בכלל, מחייב בכל מקרה השלמה כזו: מי שייתקע בעובדתיות של הנתון החיצוני לא יראה לפניו כלל אדם שיש לו חיים פנימיים. תולדות הפילוסופיה של הרוח בעת החדשה הן הוכחה מתמדת לכשלונו של היסק מהחיצוני, כמוכחן זה, אל הפנימי. אך ההשלמה עומדת למשפטה של האמת; ההשלמה עלולה להכזיב, וזה מה שאירע לאיזבל:

"אה, היא הוקסמה עד בלי די! ועדיין הקסם לא נגזר; עדיין לא פג; היטב ידעה מהו שעושה את אוסמונד למקסים, ברצותו בזה... וכיוון שהיא רצתה להיות מוקסמת אין פלא שחפצו עלה בידו... במרוצת אותם חודשים דימתה עולם מלא שלא היה בו ממש. בחזונה, שניזון מחושים קסומים ודמיון נלהב, ראתה אותו כיצור מופלא — לא פענחה אותו נכונה" (עמ' 358-359).

בדמותה יותר מדי — "עולם מלא שלא היה בו ממש" — היא גם דימתה פחות מדי:

"הוא לא נשתנה, לא הסווה את עצמו, במשך השנה שחזיר אחריה, יותר משעשתה זאת היא. אבל היא ראתה אז רק את מחצית טבעו, כדרך שאדם רואה את עיגול הירח כשחציו לוט בצלה של הארץ. ואילו עתה ראתה את הירח במילואו — ראתה את האיש כולו. היא דממה, כביכול, כדי שיוכל הוא לנוע באין

על התכניות הנתפשות בעין משמעויות שאינן נוכחות כתפישה החושית הגולמית עצמה. דברים נראים כמו דברים אחרים, או ליתר דיוק, הדברים האחרים משתקפים בדברים המיידים... ראייה של הנתפש בעין כמורה אל משהו שמעבר לעצמו, ראייה שחושפת בתוך הדברים הנתפשים בעין והנוכחים דברים שאינם נוכחים לפני העין — זהו דמיון, ועל כן מר גרדגריינד מתנגד לו. בילדות, היכולת הזו מטופחת באינספור דרכים — על-ידי משחקים, סיפורים, שירי ערש — וכל אלה אסורים בתוכנית החינוכית של גרדגריינד" ("Poetic Justice," p. 36).

הכרת המציאות על עושר ממדיה, הכרה שבה יש לכוח הדמיון תפקיד מכריע, איננה קליטה פסיבית של נתון גולמי, ומערבת יצירתיות בכמה מובנים. אך היצירתיות אינה יצירת יש מאין, והיא בעצמה כפופה באופן חמור לנומרות של אמת, של נאמנות למציאות, של ייצוג נכון. דמיונותיה של איזבל לא היו תלושים לחלוטין מן המציאות, אבל, כפי שמתברר לה לאטונה ולהוותה, הם היו תלושים דיים. הקושי הגדול הכרוך בפענוח מלא-דמיון של המציאות — קושי שמעיד על האתגר, על המהמורות האורכות בדרך ועל האחריות הכבדה בפני משפטה הנוקב של המציאות — עולה במהלכו של ליל שימורים, לילה שבו איזבל לומדת לראות את פשר הדברים ומגילת האירועים מצטללת לעיניה. דמיונה של איזבל לא היה מחוסר כל יסוד; היו דברים בגו. היא ראתה את אוסמונד אז, ומוסיפה לראות בו גם עתה את מה שראתה בו אז: "הוא היה הטוב שבכולם. וראות עליונה זו מילאה אותה במשך חודשים, ועדיין נותר ממנה די לראיה שלא יכלה לנהוג אחרת.... היא לא טעתה באשר ליפי נפשו; עתה הכירה יסוד זה מקרוב, היא חיתה במחיצתו... נפש נאורה יותר, גמישה יותר, תרבותית יותר, אמונה יותר על היפה והנערץ, לא פגשה מימיה; ועם כלי מפואר זה עליה להתמודד עתה" ("דיוקנה של גברת", עמ' 360).

"היא לא טעתה באשר ליפי נפשו", אלא שהחיים — והמציאות — הם מרובי פנים, ובפרט, לפנים שהם מגלים לנו יש תמיד עומק נסתר, פנים לפנים מְפָנִים. כשם שאיזבל מגלה עכשיו ביחס לחייה, ש"שדרה אינסופית זו של חיים נכפלים והולכים אינה אלא סמטה צרה ואפלה, שקיר אטום בסופה" (עמ' 357), כך היא מגלה שלדברים שראתה באוסמונד — וראתה אותם נכונה — יש פירוש אחר ומשמעות אחרת מאלה שדימתה לעצמה. או, באופן הנאמן יותר לדברי ג'יימס ולמורכבות העניין,

שנאו
טלי כל מה
שרק מוסיף כי
ידיעות מבלי שירבה
או יחיה במישרין
את פעילותי
גתה



מפריע, ובכל זאת טעתה וראתה את החלק כשלם" (עמ' 358).
 הדמיון רואה אפוא במציאות יותר ממה שגלוי במראיתה
 החיצונית, ובראיית הדמיון מעורבים יצירתיות וחזון. אך אי-
 אפשר להפריז בחשיבות ההדגשה, שיצירתיות כאן אין פירושה
 שרירותיות ואין פירושה פריקת עולן של המציאות ושל האמת.
 הדמיון חודר אל מעבר למראית החיצונית של המציאות, אך
 אינו "השלך חופשי" או "דילוג" אל מעבר למציאות: המציאות
 היא תמיד יותר ממה שנגלה ממנה למבט חסר דמיון. "עבודת
 הדמיון", אם על הדמיון להיות גילום של הכרה והבנה של
 המציאות, היא עבודה קשה. היא אינה יכולה לפרוק מעליה את
 האחריות לעקיבות, ואינה פטורה מהדרישה לבוא חשבון עם
 מתחים בין רכים שונות של ראיית המציאות, ומן הצורך ליישבן
 במסגרת אחת או להצביע (במקרים אחרים) על תאימותן
 (compatibility). ריבוי פנים פלורליסטי – כן; התפרקות הפנים
 השונות לבועות, המוכלת כל אחת בתוך עצמה ואינה חייבת דין
 וחשבון אלא לעצמה – לא ולא. הרעיון הפוסט-מודרניסטי
 שלפיו הנארטיב או השפה או הבנת המציאות "מתייחסים אך
 ורק לעצמם ולא לדבר-מה מעבר להם" – שהם בני-חורין לייצר
 את "העובדות שתומכות בהם" – וסירובו של הפוסט-מודרניסטי
 "לקבל אחריות על העקיבות וקונסיסטנטיותן בתוך מערכת
 הסכרית כוללת" (מתוך נאומו של הפוסט-מודרניסט בערך
 "פוסט-מודרניזם" הנזכר לעיל), מוחקים לחלוטין את הקושי
 הזה, את האתגר שיש לעמוד בו ושאפשר גם להיכשל בו.

אתום קמצני

עמדתי למעלה על הזיקה בין גסות הרוח של איש ה"עובדות"
 לבין קוצר ראותו והשגתו. הזיקה ההדוקה בין תכונות אופי לבין
 תכונות אינטלקט והכרה נוכחת גם בקוטב הנגדי, ביכולת
 הנפשית-הכרתית לראות, להרגיש ולהבין בדרך מלאת דמיון.
 ככרי נוסבאום:

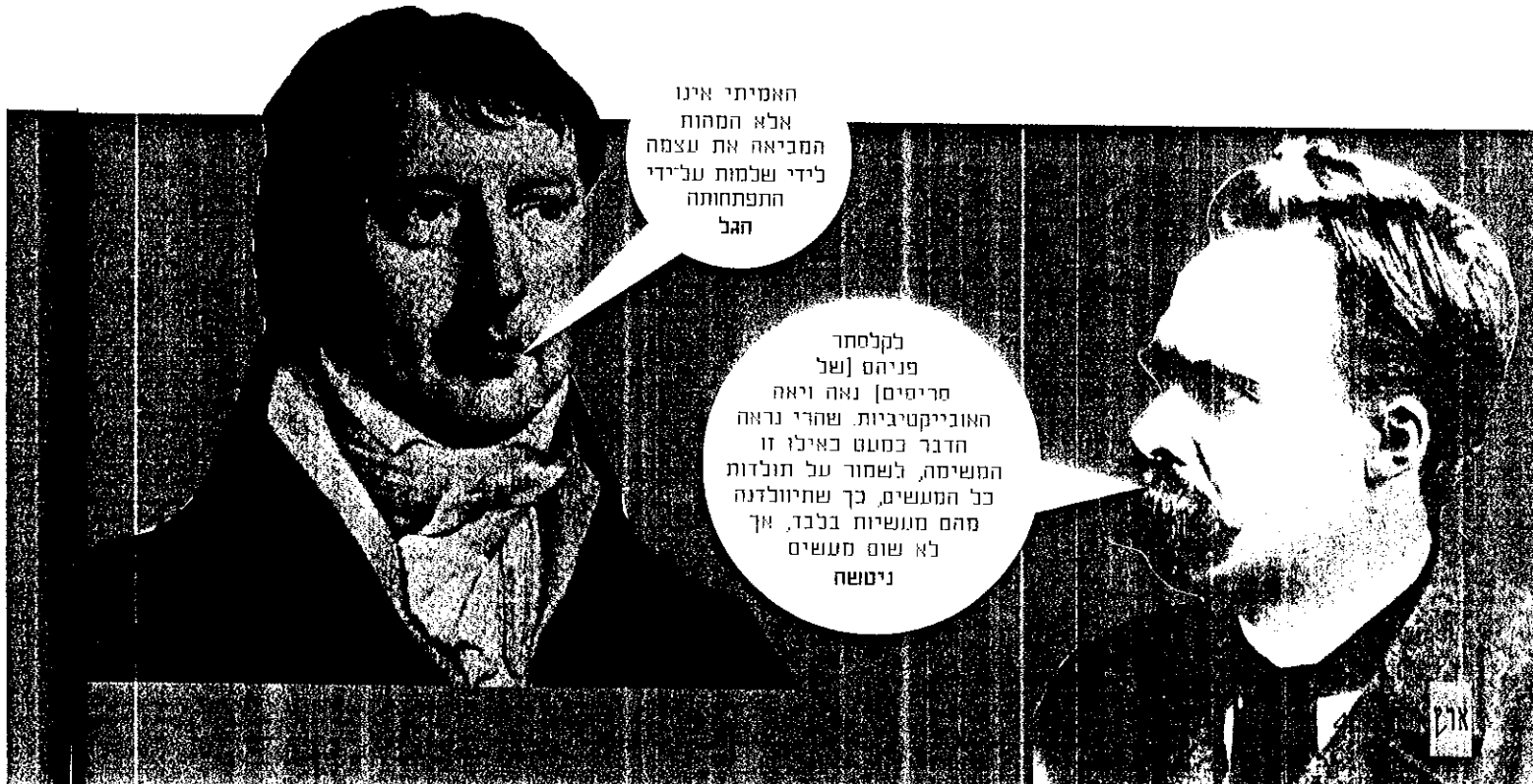
"האיש בירח, הפרה מעוכת הקרן, הכוכב הקטן – בכל
 המקרים האלה הילד מרמיין שלצורה מסוימת, שהתפישה מציגה
 אותה כאובייקט פיזיקלי פשוט, יש חיים פנימיים עשירים,
 מסותריים כדרכים מסוימות, כמו לילד עצמו. לראות את מכתשי
 הירח כפרצוף, לדבר לכוכב, לספר סיפור על פרה – אלה הם

דברים שכוח הדימוי העוברתי המנוכר של המדע אינו מוכן
 לעשות. אבל בנכונות הזו ללכת אל מעבר לראיית יש, כפי שאומר
 לנו הסיפור, נדיבות, והנדיבות הזו מפלסת את הדרך לנדיבויות
 גדולות יותר בחיים" ("Poetic Justice", p. 38).

אתום העובדות של מר גרדגריינד הוא אתום קמצני ורע-עין
 (קולו מתואר כ"קשות, יבש ורודני"; עמידתו "עיקשת"; אישיותו
 נמשלת "למיץ תותח, טעון עובדות עד לועו"; וחדר הכיתה "לא
 תואר ולא הדר לו, חדר חשוף, חדגוני, מרתפי"; "ימים קשים",
 עמ' 5-6). ואילו בנכונות לפתוח את אופקיהם של הדברים
 ולהיפתח אליהם, לדובב את סודם ולתת להם לדבר, יש חופש,
 כרכה, שחרור, נדיבות.

נוכל להסתייע ברמיזתה של נוסבאום ל"נדיבויות גדולות
 יותר בחיים" כדי להצביע על היבט מהותי נוסף של יצירתיות
 הדמיון, הקושר את אופקי ההכרה קשר הדוק לאופקי ההתייחסות
 והפעולה, שדות הביטוי היותר מוכרים של מידת הנדיבות.
 באפיוורה מרכזית בסיפור אחר של הנרי ג'יימס "The Golden
 Bowl", מתואר אב שנפרד מבתו הנשואה פרידה כואבת אך גם
 משחררת. המעמד הטעון רווי יסודות הריי-עימות, והוא נפתר
 לטובה כתהליך דינאמי הכורך ללא התר הכרה, הרגשה
 וטרנספורמציה של הנפשות הפועלות. האב, אומר המספר,
 "בנותנו לה את עצמו כמנקה... גישש את דרכו אל תוך אפשרותה
 הטובה ביותר". בתהליך אקטיבי-יצירתי מאומן, שמחייב גם
 עבודה פנימית ותמורה רוחנית – ויתור והתמסרות – האב
 לומד לראות ולהרגיש את בתו, וגם את עצמו, בדרך חדשה.
 הלימוד כרוך בחתימה – וכאן מהותי הפיקוד של העין הטובה
 והנדיבות – להאיר את הצדדים הטובים שבה ולרמיין מימוש
 אידיאלי בשבילים. אך שימו לב: הרצון, וההצלחה, להאיר את
 הזולת באור אפשרויותיו הטובות ביותר אינם רק התייחסות חדשה
 והרגשה חדשה של האב, היינו, מהלך של יצירה עצמית ושל
 עיצוב עצמי. הראייה החדשה של האב ממקמת את בתו בתוך
 אופקים אפשריים עבור, ופירוש הדבר הוא: הראייה החדשה
 היא גם יצירה ועיצוב שלה-עצמה.

תהליך הוא במהותו אינטראקטיבי: זהו "טנגו" שנרקד
 כשניים, ובו התנועה מן הצד האחד פותחת, מאפשרת, מזמינה
 תנועה מן הצד השני וגם ניוונה ממנה. שניהם לומדים, ולומדים
 יהדיו, לראות ולהרגיש זה את זה, וכל אחד את עצמו, בדרכים
 חדשות. כאשר מכטו של בעל העין הטובה, של מי שמלמד עלי



האמיתי אינו
 אלא המהות
 המביאה את עצמה
 לידי נשלמות על-ידי
 התפתחותה
 האב

נקלסטר
 פניהם [של]
 מריסים] נאה ויאה
 האובייקטיביות שהרי נראה
 הדבר כמעט כאילו זו
 המשימה, לשמור על תולדות
 כל המעשים, כך שתיוכלנה
 מהם מנשיות בלבד, אך
 לא שום מעשים
 ניטשה

המטיחות בפרצופנו את המציאות, או מטיחות את פרצופנו אל המציאות, אמירות המעמדות אותנו עם זעזועות הנוקבות – אינן נקיות מן החשך שתפישת המציאות שהן מבטאות, בריבד העמוק והקודם לכל בחינה קונקרטיה, שאובה מבית-מדרשו של תומס גרגריינד, איש העובדות חסר הדמיון. לפיה, המציאות היא כמין "ישות לעצמה", סגורה על עצמה, מקובעת וניצחת. התפישה הגרגריינדיאנית אינה "מגששת אחר אפשרויותיה הטובות ביותר" של המציאות, ואינה מבינה שאופקים נסתרים המחכים למימוש מתגלים רק מתוך גישוש מלא-דמיון שכזה. תפישת מציאות יותר עשירה, אשר טבועה בה ההבנה שהמציאות היא באופן מהותי כר לפעולה לא פחות משהיא כר להתכוננות, לעולם אינה יכולה להסתפק בעובדות ניצחות נוסח גרגריינד. ההכרה חייבת דין וחשבון לממשי שמעניק לאפשרי את בסיסו, אך לא פחות מכך גם לאפשרי שמעניק לממשי את פשרו. היא תחתור ותגשש שוב ושוב אחר פרצות במועקת ההווה, אחר פתחים לפשר נדיב יותר שלו.

יש רגעים נדירים, שבכוחם להפוך למאורעות מכוננים. אחד מאלה, עבורי, היה המעמד שבו שמעתי את דבריה של מריה-קריסטינה כתקוע, כהתועדות של חברים שבה השמענו את מחשבותינו ורגשותינו, אכזבותינו ותקוותינו, בעניין המלחמה והשלום. (מריה-קריסטינה ורגולה, שמושכן בשווייץ, נמנות עם קהילה דתית ששמה במקודק עבודת האלוהים שלה את הפיוס הפנימי והחיצוני; מעורבותן בלב, בנפש ובנשמה במתרחש אצלנו ומסירותן הגדולה הביאה אותן לביקור בארץ הקודש, וזכיתי לארחן בביתי). נשמעו שם דברים היוצאים מן הלב על כך שאנו חיים בעולם קשה, במציאות קשה, שאינם נוחים להכיל את החלומות הנפלאים ומלאי החזון של מריה-קריסטינה על האחדות הבסיסית בין בני-האדם. מריה אז אמרה, וקשה למסור את כוח הדברים בכתב: "בשבילי זה להפך. אנו חיים בתוך חלום רע, ואילו המציאות היא שכולנו, ואתם משני עברי המתרס, בני-אדם". בדבריה הרגשתי את כוחה של ראייה מלאת דמיון, שמגששת אחר האפשרויות הטובות ביותר של המציאות, לגלות את פניה העמוקים וגם לחולל בה טרנספורמציה. ועדיין הדברים צריכים מימוש.

זכות ומאמין כי, נח עלי ומאיר את אפשרויותי הטובות ביותר, אפשרויות אלה נעשות מוארות גם עבורי ומזמינות אותי לממשן. מתוכן מוארת גם הוויית-שלי ומקבלת פשר חדש, כיוון חדש, התעוררות חדשה. מכטו של האחר עשוי להעמיד אותי במקום אחר משהייתי בו. ההכרה מלאת הדמיון עשויה להיות כוח פועל וטרנספורמטיבי במציאות.

אופקים נסתרים

איזנבל שנתה באשליות ביחס לאוסמונר, ו"הגישוש שלה לאפשרויות הטובות ביותר" כיוז בה. בעולם אחר, עם אוסמונר נדיב יותר ונענה יותר, אפשר ש"חזונה, שניזון מחושים קסומים ודמיון נלהב" – וגם מנדיבות ועין טובה – היה יכול באמת לחולל באוסמונר טרנספורמציה, להאיר לעצמו את עצמו ואת אפשרויותיו באור חדש ולהביא אותו למקום אחר, "ואיננו שם על מקומו הראשון". בעולמה האקטואלי של איזנבל, נוכח אוסמונר האקטואלי, התברר שהיא "לא פענחה אותו נכונה": האפשרויות שדימתה למצוא בו ועברו היו תלושות מהמציאות שלו. היא דימתה עולם מלא, אופק אפשרויות קסום שלא היה בכוחו של אוסמונר לממש, ושהיה זר לאופק האפשרויות שהתווה לעצמו. ובכך, מתברר, לא היה ממש בדמיונה ובחזונה. במארג מורכב זה אנו עומדים שוב על נקודת ההיתוך העדינה שבין הכרה לפעולה, בין הבנת הרבדים כהווייתם לבין שינויים, בין הכרה מלאת דמיון שחודרת לאפשרויות הטובות של המציאות לבין דמיון הפורה באוויר ומדמה לראות במציאות מה שאין בה. חלומות מורח תיכון חדש הזויים, של בעלי דמיון שלא קראו נכון את המציאות, התפוצצו בעשור האחרון בפרצופנו. המציאות שבה והוכיחה את כוחה האלים והעריצותי אל נוכח חלומות אשליה כוזבים. אבל זהו רק צדה האחר, חשוב ומאלף ככול שיהיה, של המטבע. אמירות בנוסח "הלכה, עשיו שונא ליעקב", "עמי ערב והעולם המוסלמי לעולם לא ישלימו עם קיומה של מדינה יהודית במזרח התיכון", "מלחמה היא המחיר ההכרחי שעלינו לשלם למען קיומנו ועצמאותנו כאן" – אמירות

ט

כי צריך לדון את כל אדם

לכף זכות, ואפילו מי שהוא רשע

גמור, צריך לחפש ולמצא בו איזה מעט

טוב, שבאותו המעט אינו רשע. ועלידי זה

שמוצא בו מעט טוב, וזן אותו לכף זכות, עלידי

זה מעלה אותו באמת לכף זכות, ויוכל להשיבו

בתשובה. זה בחינת "ועוד מעט ואין רשע והתבוננת

על מקומו ואיננו". היינו, שהפסוק מזהיר לדון את

הכול לכף זכות, ואף על פי שאתה רואה שהוא רשע

גמור, אף על פי כן צריך אתה לחפש ולבקש למצוא

בו מעט טוב ששם אינו רשע והוא ועוד מעט ואין רשע,

שצריך אתה לבקש בו עוד מעט טוב שיש בו עדיין,

ששם אינו רשע. ועלידי זה שאתה מוצא בו עוד

מעט טוב אתה מעלה אותו באמת מכף חובה לכף

זכות, והתבוננת על מקומו ואיננו, היינו,

כשתבוננת ותסתכל על מקומו ומדרגתו,

ואיננו שם על מקומו הראשון

רבי נחמן מברסלב